

Мокін І. С.,

асистент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ НЕГАТИВНОЇ СТОРОНИ ПРАВОВОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСИ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

Анотація. Досліджено особливості вчинення й розслідування правопорушень під час революції 1917–1921 рр. Проаналізовано справу полуботківців, компетенцію гетьманської та окупаційної австро-німецької юстиції.

Ключові слова: справа полуботківців, дезертирство, злочини проти особи та власності, революція й контрреволюція.

Постановка проблеми. Українське суспільство і його державні та правові інститути перебувають у стані переходу від посттоталітаризму до демократії з ринковою економікою та правовладдям. Обґрунтованими є паралелі між Революцією гідності та Війною за незалежність 2013–2014 рр. і політико-правовою ситуацією в Україні 1917–1921 рр. Задля запобігання повтору негативного результату столітньої давнини слід мати адекватний аналіз історичних подій.

Революційні події 1917–1921 рр. з позицій історії держави і права досліджено у працях О. Копиленка, О. Мироненка, О. Тимощука, Ж. Дзейко, Б. Тищика, Ю. Вовка, О. Волошка, В. Землянської, В. Єрмолаєва, Н. Єфремової, І. Заріцької, А. Іванової, А. Макаруча, Т. Подковенко. У більшості з них ідеться про спроби розбудови національної держави й формування власної правової системи, зокрема її серцевини – системи права. Між тим такий важливий аспект, як правове життя, тобто правова поведінка в усіх її виявах (правомірна, протиправна, зловживаюча, об'єктивно протиправна), керована або передбачена правовим регулюванням у його нормативному та індивідуальному варіантах, залишається на узбіччі історико-правової науки.

Метою статті є виявлення особливостей негативних виявів правового життя за часи революції, а саме: правопорушуваності та реагування на неї публічної влади держав і державних утворень, які існували на території України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Революційний процес, відповідно до теорії П. Сорокіна, переживає три стадії: «увертюра», або «свято святої свободи», коли руйнуються всі закони й моральні норми; «кульмінація», «торнадо» або диктатура, період революційного терору, коли знищуються представники старої еліти; нарешті, «повернення до норми». Остання стадія може супроводжуватися контрреволюцією або реставрацією [1, с. 268–270].

Як зазначав Р. Мертон, революція відмітна тимчасовою ненормальністю поведінки нормальних людей [2, с. 120–121]. Не випадково серед більшовиків і анархістів була значна кількість кримінальників, а схильність до девіантної поведінки так чи інакше виявляли всі учасники всіх революційних таборів. Революція скасовує або принаймні змінює розуміння таких суспільних устоїв, як мораль, закон, власність. Тому режим законності під час революції підтримувати складно будь-якої силі, що перебуває при владі.

Відповідно, контрреволюція чи реставрація не тільки намагаються повернути дореволюційний режим, а й відновити мораль, закон, власність, при тому діючи, як правило, сувороми методами, які самі по собі ставлять під сумнів законність.

Спостерігається три стадії революційного процесу в Україні 1917–1918 рр.: 1) «свято свободи» – період перебування при владі Тимчасового уряду й Української Центральної Ради; 2) «торнадо» – червоний терор в Україні з приходом більшовиків; 3) контрреволюція і реставрація – період Української Держави, тобто гетьманства П. Скоропадського.

Відзначимо, що протягом 1919–1921 рр. ці три стадії ще раз повторилися з іншими політичними акторами й на завершення мали принципово інший, ніж у випадку режиму Скоропадського, результат, а саме: установлення жорстокої партійної диктатури з яскраво вираженим окупаційним щодо України забарвленням.

У статті ми зробимо спробу показати найбільш характерні приклади протиправної поведінки та реакцію влади на них протягом вищезазначених трьох стадій революційного процесу, а саме: справу полуботківців (літо 1917 р.), червоний терор у Києві (лютий 1918 р.), відновлення правопорядку (весна – літо 1918 р.).

Війна, що затягнулася, та Лютнева революція своїми наслідками мали розкладання армії. Відзначалося зростання дезертирства, викликане як більшовизацією війська й антивоєнною пропагандою, так і елементарною втомою від війни і «святом революції». Як згадував член Українського Генерального Військового Комітету поручик П. Скрипчинський: «Поступово створювалася така атмосфера, у якій будь-який патріотичний заклик викликав лайку і докори в зраді революції. ... Армія стала об'єктом різних експериментів, починаючи з теорій про права людини і громадянина й закінчуючи народною міліцією ...» [3, арк. 24].

Дезертирство супроводжувалося грабежами та насильством над цивільним населенням у тилу. Д. Дорошенко зазначав, що в прифронтовій смузі були масові випадки насильства над місцевим населенням, грабежі й реквізиції, алкоголізм і непокірність офіцерам, які іноді навіть ховалися від солдатів [4, с. 185–190, 195–199]. Між тим, саме правопорушники нерідко ставали на бік революції. Не дивно, що й Перший український полк імені Богдана Хмельницького був сформований із солдат, які відмовилися відправлятися на фронт: з 10 тис. осіб, зібраних на розподільному пункті, до полку записалося 3,5 тис., а коли в липні 1917 р. штаб Київського військового округу змусив полк відправитися на фронт, то доїхало тільки 500 чоловік [3, арк. 52–54].

Одним із резонансних злочинів улітку 1917 р. в Києві був виступ полку імені Павла Полуботка. Подію відображено в радянській і сучасній українській історичній літературі, однак усе ще не оцінювалося з правової точки зору. Радянський дослідник О. Знаменський під час вивчення цього питання звертався до слідчої справи «полуботківців», однак, унаслідок марксистсько-ленінської методології, помилково визначив виступ полуботківців як «офіцерський путч» і «заколот буржуазних націоналістів», щоб зірвати «виступ революційних робітників» [5, с. 168–169]. Сучасними істориками події 4–7 липня 1917 р. характеризується як повстання проти II Універсалу Централь-

ної Ради і, фактично, за незалежність України [6, с. 101–102; 7, с. 305; 8, с. 141].

Однак звернення до історико-правового методу аналізу подій переконує, що необхідно враховувати обставини формування полку полуботківців. Насамперед це означає звернення до матеріалів кримінальної справи 1688 «Про бунт дезертирів, іменованих українським полком імені Полуботка», що зберігається у Ф. 1759 «Штаб Київського військового округу» Російського державного військово-історичного архіву [9]. Матеріали справи свідчать, що полк сформувався стихійно зі спійманих уздовж залізниці дезертирів і зосереджених у розподільному пункті Грушки, кількістю близько 5 тис. чоловік, причому серед них були колишні кримінальники й навіть жандарми. Солдати оголосили себе полком імені Полуботка, сподіваючись на те, що на фронт вони не потраплять [10, с. 386]. Слід визнати, що проект резолюції про формування полку імені Полуботка обговорювався на II Військовому з'їзді, але рішення так і не було ухвалено [3, арк. 70–71]. Ще до свого виступу полуботківці займалися мародерством і грабежами на станції Грушки, зокрема зламували вагони з військовим майном [9, арк. 17–18].

5 липня 1917 р. полуботківці захопили зброю в казармах інших військових частин [11, с. 1–2; 9, арк. 1]. У Києві до них приєдналися 1-й запасний український полк та автомобільний парк (більшовизовані) [12, с. 76], 2 роти полку імені Богдана Хмельницького, посланих штабом округу, щоб перепинити шлях заколотникам [9, арк. 13]. Полуботківці заарештували начальника київської міліції поручика Лепарського, пограбували квартиру командуючого Київським округом полковника К. Оберучева, де солдати з'їли всі запаси варення, а також продовольчі магазини. Одним із головних гасел бунтівників було «Дайте хліба! Ми голодні!». Вказувалося також на те, що змовники склали зброю в обмін на обіцянку видати їм продовольство [9, арк. 46].

Слід відмітити, що реагування на виступ полуботківців було погоджено між урядовими органами та представниками Української Центральної Ради, які в принципі не дуже охоче взаємодіяли в інших ситуаціях [13]. Заколот був в основному придушено того самого дня, а вже 7 липня бунтівники були блоковані у своєму таборі в с. Грушки [14; 15, арк. 1–3].

Слідство у «справі полуботківців» було доручено генерал-лейтенанту Гельмгольцу із застереженням завершити дізнання не пізніше ніж 25 липня 1917 р. (реально воно завершено днем раніше) [9, арк. 1–3, 107]. У слідства були сумніви щодо того, чи визнавати повсталі спеціальним чи загальним суб'єктом злочину, оскільки полуботківців не були визнано особами, які несуть службу в легальному військовому підрозділі. Тому спочатку їм було інкриміновано повстання й висунуто обвинувачення за ст. ст. 13 і 263 Уложення про покарання. Але, оскільки полуботківці в минулому були військовими, то врешті-решт їм було висунуто обвинувачення за ст. 110 Військового статуту.

Слідством було встановлено пом'якшувальні обставини вчиненого злочину. Зокрема, виявилось, що до виступу полуботківці зносили свавілля та наругу з боку міліції, яка грабувала їх під час перевірки документів і затриманні, у них вилучалося продовольство і шинелі. Приводом же до виступу став не II Універсал Центральної Ради, а небажання солдатів полку імені Полуботка висуватися на фронт 4 липня 1917 р. [9, арк. 21]. До зали суду полуботківці так і не потрапили, їх вивезли з Києва на нове місце дислокації, а полк навіть не був розформований.

На нашу думку, справа полуботківців яскраво характеризує таку особливість правового життя революційної доби, як

неспроможність урегулювання поведінки людей за допомогою скасованої правової системи, і водночас слабку спроможність підтримання правопорядку шляхом застосування застарілих норм та інститутів. При тому, що правоохоронні органи розпочали слідство у справі, воно не було доведено до легального результату.

Друга стадія революції, як уже зазначалося, ознаменувалася більшовицьким червоним терором, який мав позасудовий характер, хоча більшовики відновили смертну кару. Узавши Київ, більшовики зайнялися грабежами і терором проти «буржуазії» й «офіцерства». Інакше кажучи, під гаслами соціалістичних перетворень нова влада повністю відкинула ідею підпорядкування правовим нормам і правоохоронним установам. За даними Міжнародного Червоного Хреста, наведеними С. Волковим, російські більшовики під командуванням Муравйова встигли винищити 5 тис. осіб, з яких 3 тис. були офіцери, за іншими даними, тільки офіцерів було знищено 6 тис. [16, с. 4]. Так зване «тріумфальна хода» радянської влади супроводжувалася масовим неконтрольованим терором за соціальною ознакою. Саме терор викликав ненависть до влади більшовиків, що призвело до того, що, незважаючи на тимчасові військові успіхи більшовиків, «тріумфальний похід» радянської влади зазнав невдачі.

Вельми примітним був вступ німецьких військ до Києва, їх зустрічали як визволителів і визволителів від більшовицького ярма [16, с. 84]. Паніка й утеча більшовицьких елементів безпосередньо мали своєю причиною численні злочини, за які їм довелося б відповісти перед німецьким військовим трибуналом або загальним судом.

Контрреволюція у формі державного перевороту, спрямованого проти Української Центральної Ради, була «принесена на німецьких багнетах» і, як наслідок, мала обмеження державного суверенітету. Чи найшвидше це торкнулось правової системи гетьманської держави. Уже 28 травня 1918 р. виник конфлікт між урядом Скоропадського та німецьким командуванням через наказ Ейхгорна про розширення юрисдикції німецьких військових судів на всі правопорушення, учинені громадянами Української Держави [17, с. 110].

Але найбільш показовим є Циркуляр директора Департаменту державної варті МВС Аккермана від 3 липня 1918 р. № 1013, де зазначалося, що у випадку виявлення в підозрілих осіб даних, достатніх для висилки їх за межі Української Держави, таких осіб негайно затримати й за відповідних постанов передати німецькій владі для застосування до них наказу німецького генерал-фельдмаршала Ейхгорна. 22 травня генерал Ейхгорн видав наказ № 386, яким офіційно затвердив розпорядження союзного командування від 25 і 28 квітня про підсудність українських громадян німецьким і австро-угорським військово-польовим судам за протиправні вчинки проти окупаційних військ [18, с. 88]. Їх юрисдикція поширювалася на такі злочини:

- 1) шпигунство (ст. 321 Військового Закону), володіння зброєю, амуніцією та вибуховими речовинами (ст. 327 Військового Закону);
- 2) порушення громадського спокою (ст. 341 Військового Закону);
- 3) повстання (ст. 349 Військового Закону);
- 4) залучення до порушення присяжного, військового службового обов'язку та допомоги втікачам (ст. ст. 314, 316, 318 Військового Закону);
- 5) громадське насильство, завдяки злісному пошкодженню залізниць (ст. ст. 362 і 364 Військового Закону);
- 6) громадське насильство, завдяки злісному пошкодженню телеграфних і телефонних проводів (ст. 366 Військового Закону);

7) громадське насильство, завдяки злісному пошкодження чужого майна, і в злочині підпалу (ст. ст. 362, 448, 453 Військового Закону);

8) громадське насильство, що полягає в насильницьких діях або небезпечних загрозах проти вищих осіб у службових справах, а також стосується рівних органам союзних сил (ст. 358 Військового Закону);

9) убивство (ст. ст. 413 і 414 Військового Закону);

10) забиття до смерті (ст. ст. 419–421 Військового Закону);

11) тяжке тілесне ушкодження (ст. ст. 431–435 Військового Закону);

12) розбій (ст. ст. 483–490 Військового Закону);

13) злочинства (ст. ст. 457 і 470 Військового Закону) [19, арк. 429–430]. Найпоширенішими позасудовими санкціями, що застосовувались союзниками до місцевого українського населення, були контрибуції [18, с. 394].

Однак, завдяки жорстким методам окупантів, уже восени 1918 р. намітилася тенденція до впорядкування правового життя в Українській Державі, зменшення злочинів проти власності та життя. Ще влітку 1918 р. генерал-фельдмаршал Ейхгорн на обіді в гетьмана зазначив: «Усе ж я вірю, коли Україна як самостійна й незалежна держава стане на власні ноги, тоді ці люди, за винятком хіба тих, хто з особистої користі хочуть продовжити стан революції до безкінечності, з подякою згадають німецьких солдатів» [18, с. 394]. Налагодження правопорядку дало змогу скоротити окупаційну юстицію, передавши її повноваження гетьманському уряду та судовій системі.

Висновки. У період революційного процесу 1917–1918 рр., крім злочинів проти особи і власності, найбільш поширеним видом правопорушення було дезертирство, яке в більшості випадків практично не каралося, згідно з нормами кримінального права, залишалось безкарним. Дезертирам надавався шанс спокутувати провину на фронті, у багатьох випадках вони створювали самочинно полки в місцях скупчення з метою не висуватися на фронт. Дезертири не могли бути рушійною силою революції, як це досить яскраво показав виступ полку імені Полуботка.

Більшовицький терор, що проводиться проти майнових класів під соціально-політичними гаслами, насправді був нічим іншим як розгулом неконтрольованої злочинності, санкціонованої владою. У період більшовицького терору січня–березня 1918 р. в Україні поняття законності та правопорядку практично зникло, цей період характеризувався піком кількості злочинів проти особи і власності.

Контрреволюція в Україні була «принесена на німецьких багнетах», звідси набула поширення спроба навести порядок і відновити законність у країні за допомогою німецького й австро-угорського військового права, військово-польових судів і позасудових покарань у вигляді контрибуцій.

Література:

1. Сорокин П. Социология революции / П. Сорокин // Человек. Сорокин П. Социология революции / П. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.

2. Смолин О.Н. Политический процесс в современной России : [учебное пособие] / О.Н. Смолин. – М. : ТК Велби, Проспект, 2004. – 336 с.
3. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р-5881. – Оп. 1. – Д. 583/584. Воспоминания. «Начало движения и первичных национальных соединений среди военных украинцев, 1917–18 гг.».
4. Дорошенко Д.И. Война и революция на Украине (Из воспоминаний) / Д.И. Дорошенко // Историк и современник. – Вып. 4. – Берлин, 1923. – С. 178–209.
5. Знаменский О.Н. Июльский кризис 1917 года / О.Н. Знаменский. – М.; Л. : Наука, 1964. – 272 с.
6. Бондаренко Д.Я. Взаимоотношения Временного правительства и Украинской Центральной Рады / Д.Я. Бондаренко. – О. : ОИВД, 2004. – 189 с.
7. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. / Р. Млиновецький. – Л. : Каменяр, 1994 р. – 571 с.
8. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. : у 2 т. / В. Верига. – Л., 1998. – Т. 1. – 1998. – 524 с.
9. Российский государственный военно-исторический архив. – Ф. 1759. (Штаб Киевского Военного Округа). – Оп. 4. – Д. 1688 (О бунте дезертиров, именуемых украинским полком имени Полуботка).
10. Верная гвардия. Русская смута глазами офицеров-монархистов. – М. : Посев, 2008. – 778 с.
11. Нова Рада. – 1917. – 6 липня.
12. Голубко В. Армія Української народної республіки 1917–1918 рр. Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Л. : Кальварія, 1997. – 275 с.
13. Робітнич газета. – 1917. – 6 лип.
14. Киевская мысль. – 1917. – 9 июля.
15. Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. – Ф. 4100. – Оп. 1. – Спр. 39.
16. 1918 год на Украине/ сост., науч. ред., предисловие и комментарии С.В. Волкова. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2001. – 414 с.
17. Яневський Д.Б. Проект «Україна», або Спроба Павла Скоропадського/ Д.Б. Яневський. – Х. : Фоліо, 2010. – 284 с.
18. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.). – Х. : Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. – 462 с.
19. Российский государственный архив социально-политической истории. – Ф. 71. – Оп. 35. – Д. 428.

Мокін І. С. Особенности негативной стороны правовой жизни в Украине за время революции 1917–1921 гг.

Аннотація. Исследованы особенности совершения и расследования правонарушений во время революции 1917–1921 гг. Проанализированы дело полуботковцев, компетенция гетманской и оккупационной австро-немецкой юстиции.

Ключевые слова: дело полуботковцев, дезертирство, преступления против личности и собственности, революция и контрреволюция.

Mokin I. Negative features of legal life in Ukraine during Revolution in 1917–1921

Summary. Revises features of committing offenses and investigation during Revolution 1917–1921. Analyzes case of regiment after Polubotok. Analyzes competence of Hetman and Austro-German occupation Justice.

Key words: case of regiment after Polubotok, desertion, crimes against person and property, revolution and counter-revolution.